

Tárnok Attila

V. S. Naipaul: Az otthon- talanság vákuumában

A harmadik világ angol nyelvű irodalmának sokszínűségét jelzi, hogy egymástól olyan eltérő térségek, mint az indiai szubkontinens, a Fekete-Afrika és a karibi szigetvilág mikrorégiója, számos nemzetközileg elismert író bocsátottak útra az elmúlt évtizedekben. Csak hogy az irodalmi Nobel-díj vonatkozásából villantsunk rá a sajátosságra, elég példaként említeni a nigériai Wole Soyinka 1986-os, a dél-afrikai (éppenséggel nem fekete) Nadine Gordimer 1991-es és J. M. Coetzee 2004-es, a karibi St Lucia-szigeti Derek Walcott 1992-es, a trinidadai származású V. S. Naipaul 2001-es és a fél életét Kelet-Afrikában töltött Doris Lessing 2007-es Nobel-díját. Valami elfojtott, kitörő közléskényszer szorításában alkotnak ezek a szerzők, gyakran önmaguk előtt is tisztázatlan nyelvi behatások eredményeként angolul, műveiket a befogadó közönség pedig az impérium nosztalgiájával vagy lélekmentő öntisztulásként: az elődök által a gyarmati lakosság ellen elkövetett sérelmek orvoslására, kiengesztelésére és egy látens, politikailag korrekt magatartás manifesztációjaként, utólagos jóvátételként a kortárs irodalom fősodrába emeli, támogatja és kedvvel olvassa.

A harmadik világban élő vagy onnan elszármazó, angol nyelven író szerző sajátos viszonyban áll a nyelvvel és az anyaország kultúrájával. Az angol nagyon gyakran nem a szerző anyanyelve, tanult nyelv csupán, de ezen a tanult nyelven a szerző alkalmassá vált mély és összetett, irodalmi, metaforizált gondolatok közlésére. Sokuk számára egy bennszülött anyanyelv is hozzáférhető (R. K. Narayan például tamilul és kannada nyelven is írhatott volna – ám soha nem tette: tucatnyi regényét kizárólag angol nyelven fogalmazta; Chinua Achebe sem használta anyanyelvét, az ibót irodalmi célokra, bár megtehetette volna), míg mások egyszerűen nem beszélnek már anyanyelvüket olyan szinten, hogy azon irodalmi szövegek alkotására képesek lennének. Salman Rushdie talán megérti az urdut, V. S. Naipaul a hindit, mert nagyszüleik még ezeken a nyelveken szólhattak hozzájuk, de egyikük sem képes az ősök nyelvét alkotó módon használni. (Magyar kulturális párhuzamban elképzelhetjük, milyen nehézségekkel jár a Magyarországot az 1920-as években, 1948-ban, 1956-ban vagy később elhagyó családok másod-, harmadgenerációs leszármazottaiban fenntartani a magyar nyelvismeretet. Külföldön élő másod-, harmadgenerációs szerzők műveit magyarul rendre csak fordításban olvashatjuk.) Ritka, szinte egyedülálló az olyan példa, mint a kenyai Ngugi Wa Thiongo esete. Első regényeit még angol nyelven írta, James Ngugi szerzői név alatt. Pályája delén, már elismert íróként fordult ősei nyelve felé, és gikuyu nyelven kezdett alkotni, jöllehet kenyai bebörtönzése után Londonban telepedett le.

A harmadik világ volt angol gyarmatterületei között igen zavaros belső kulturális berendezkedéssel bíró régió a karibi térség. Ősi kultúrája lényegében

nincs. Az arawak és a karib őslakosságot a gyarmatosító erők gyakorlatilag kiirtották; a korai spanyol telepesek kedvelt időtöltése volt lóhátról vadászni a bennszülöttekre. A maroknyi életben maradt hírmondó Guyana esőerdeiben kevésnek bizonyult ahhoz, hogy egy vegyes lakosságú új társadalomban az ősi kultúrát továbbörökítse. A modern karibi társadalom ezerarcú. A rabszolga-kereskedelmi háromszög középső állomásaként (erre utal V. S. Naipaul irodalmi útikönyv-szociográfiájának a címe is: *The Middle Passage* [A középső út]) otthont adott a Nyugat-Afrikából behajózott fekete bőrű rabszolgáknak.¹ Az 1830-as évek rabszolga-felszabadítása után a korábbi rabszolga nem mutatkozott hajlandónak arra, hogy visszatérjen az ültetvényekre, korábbi szolgálati helyére, urbanizálódó, gettósodó társas együttélésben keresett menedéket; ha tehetett, elmenekült. Hiányukat az ültetvényesek kezdetben betelepített német vendégmunkásokkal remélték pótolni, hamar kiderült, kevés sikerrel. Újabb megoldásként Indiából érkeztek fizetett vendégmunkások, akiknek nagy része a szerződésben rögzített 5, illetve 10 éves tartózkodást követően nem tért vissza Indiába, bár a hazatérés költségeit a megbízó lett volna köteles vállalni. Az indiai vendégmunkások a forrástársadalom alsóbb rétegeiből, legtöbbször Punjab tartományból, földművessorból kerültek az új világba. Praktikus okokból a szétszéledt rabszolgák barakkjaiban lettek elszállásolva, és életkörülményeik szinte semmivel sem voltak jobbakként, mint rabszolga elődeiké. A munkaszerződés lejártá után gyakran nem volt hova visszatérniük, hisz nincstelenként nem hagytak maguk mögött semmit. Új hazájukban, kisebb-nagyobb mértékben szegregálódva, hindu kolóniákban, a fekete bőrű lakossággal gyakorta vizzályban éltek együtt.² A modern karibi társadalom további (kisebbségi) szeptét különböző vegyes rasszok, kínai kereskedők, libanoni muzulmánok és európai telepesek adták, akiknek egy része nem is volt állandó lakos: a tengeren túlról igazgatta az ültetvény gazdálkodását (*absenteeism*).

V. S. (Vidiadhar Surajprasad) Naipaul nagyszülei vendégmunkásokként érkeztek Trinidadra. A hindit, nagyszülei nyelvét Vidia már gyerekkorában is többnyire rituális szertartások alkalmával, szitkok, meseelemek rövid utalásai-ban hallhatta csupán. Már apja, Seeparsad Naipaul is irodalmi ambíciókat táplált. Egy napilap, a Trinidad Guardian munkatársa, életében kétszer is alkalmazást nyert ugyanitt. 1943-ban saját költségén egy novelláskötetet adott közre; ez az első ilyen jellegű munka indo-karibi szerző tollából, amely valószínűleg feledésbe merült volna, ha a később már több regényt jegyző fia angliai kiadója, André Deutsch, V. S. Naipaul előszavával újra meg nem jelenteti 1976-ban.

Vidia tizenkét évvel fiatalabb öccse, Shiva hasonló pályán indult, mint bátyja. Szintén Oxfordban tanult, szintén többkötetes publikált szerző, nagyrészt bátyja utánzója, de fiatalon, negyvenegy éves korában szívinfarktusban meghalt. Shiva Naipaul egy hosszabb önéletrajzi esszében eleveníti fel, hogyan hagyta el Trinidadot Oxfordért (*Beyond the Dragon's Mouth*), amely kötet talán a legmaradandóbb műve. Vidia unokaöccse, Neil Bissoondath is irodalmi

¹ A behajózás élményét George Lamming a *The Pleasures of Exile* című kötetében plasztikusan illusztrálja.

² Ezt példázza Seeparsad Naipaul fiához Oxfordba írt titkos levele a hindu közösség zártságáról, ld. *Family Letters*, New York, Vintage Books, 2001, 122–4.

karriert futott be. Utóbb a torontói York Egyetem professzora lett, többkötetes szerző. Szépirodalmi munkái mellett említést érdemel, mert Kanadában vihart kavart, *Selling Illusions* című kritikai munkája, amely a kanadai kvázi-multikulturális társadalomról és kultúráról rántja le a leplet.

V. S. Naipaultól eddig magyarul három regény látott napvilágot, és a Nagyvilág két ízben közölte egy-egy elbeszélését. Ezeket a regényeket a keletkezés sorrendjében mutatom be, és nem a magyar fordítások megjelenésének időrendjében.

Naipaul apjának állít emléket a *Mr Biswas háza* főszereplőjében. Ez a portré néhol szomorú és ironikus. Naipaul életrajzírói aprólékosan megvizsgálták és lajstromozták, mely aktuális, a való életből vett esemény szolgál a regénybeli Mr Biswas mintájául. 1961-ben, a *Mr Biswas* megjelenésekor az apa 1953-ban bekövetkezett halála már elhalványult veszteség. Az apa életének utolsó három éve alatt már csak levelezés útján érintkezett nagyobbik fiával, aki 1950-ben elnyert egy állami ösztöndíjat és Oxfordban egyetemi tanulmányokat kezdett. Ennek a hároméves, a távolból ápolat kapcsolatnak a dokumentuma az 1999-ben megjelent családi levelezés, *Between Father and Son: Family Letters*. A sorsfordító esemény élményét, ahogy az ígéretes tehetségű fiú elindul Trinidadról, V. S. Naipaul szinte kizárólag az első hazaírt levelekben dokumentálja, ám – jóllehet önálló mű nem meséli újra az otthonról elindulás traumáját, katalizátorszerű élményét – szinte minden művében említést kap, és hol fikcionáltan, hol önéletrajzi vonatkozásban, az elindulás örökérvényűleg önmeghatározó sajátsága, origóként állandóan jelen van. Rögtön első munkája, amelyet tekinthetünk novellafüzérnek vagy regénynek is, ezzel az epizóddal zárul. „Otthagytam őket és fürgén a repülőgép felé indultam, hátra sem nézve, csak az árnyékomat bámulva magam előtt, egy táncoló törpét az aszfalton.”³ Ami egyidejűleg ilyen hidegen dokumentált élmény, ugyanaz sokkal megrázóbbnak bizonyult: az apja iránt érzett gyakran ambivalens ragaszkodás, megértés, szeretet sarkallja harmadik regényének megírására. A több mint hatszáz oldalas mű emléket állít apjának, Mr Biswas alakjában megrajzolja azt az embert, aki minden bizonnyal a családban a leginspirálóbb személyiség lehetett egy bontakozó írói ambíció élesztésében. A *Mr Biswas háza* magyar fordítását (2005) indokolja, hogy számos kritikus Naipaul legsikerültebb regényének tartja, de ebben sem, mint Naipaul körül szinte semmiben, nincs teljes egyetértés: ugyanennyien vallják, hogy a *Mr Biswas* csak egy korai mérföldkő egy később a *The Enigma of Arrival* (A beérkezés dilemmái) című vagy a Booker-díjjal kitüntetett, *In a Free State* (Egy szabad államban) és a *The Mimic Men* (Ripacsok), magyarul még nem olvasható, vagy *A nagy folyó kanyarulatában* (A Bend in the River) című, az Európa kiadónál Gy. Horváth László fordításában, Bart István utószavával megjelent művekben kicsúcsosodó pályán.

A nagy folyó kanyarulatában (1982) remekmű. Salim, az indiai származású főhős Kelet-Afrikából a kontinens belsejébe költözik, hogy egy családi vállalkozás keretében, de magányosan morzsolja éveit. A „nagy folyó”, a Kongó felidézi, újraírja és átértelmezi a posztkolonialis irodalom csirajaként is emlegetett Joseph Conrad-regényt, *A sötétség szívébent*. Salim, mint Conradnál

³ Naipaul, V. S., *Miguel Street*, Harmondsworth, Penguin, 1987, 172.

Marlowe, a regény végén a folyón menekül el a városból, hagyja maga mögött a polgárháború küszöbén álló országot, és hajózik egészen Londonig. A két regény közti párhuzam nyilvánvalóan szándékos; Naipaul regénye a conradi metafizikai kitértesség és kitaszítottság átértelmezése is egyben, ugyanakkor egybevág, Paul Theroux memoár jellegű Naipaul-mongoráfiájának tanúsága szerint, a Naipaulban rögeszmeként munkálkodó meggyőződéssel: biztatja Theroux-t, hagyja el Afrikát, mert itt mindent hamarosan újra magáévá tesz a vadon.⁴ A regény során állandósult metaforaként többször felbukkanó vízilótusz elterjedése, amely a hajózást kezdetben megnehezíti, majd lehetetlenné teszi, és ezáltal az őserdő belső területeit megközelíthetlenné változtatja, ezt a rögeszmét hivatott illusztrálni.

A Naipaultól eddig megjelent magyar nyelvű regények között a keletkezés sorrendjében harmadik, a *Fél élet* (2004) magyar nyelvű megjelentetése kiadói kényszerpálya eredménye: a 2001-ben Nobel-díjjal kitüntetett szerző akkor legfrissebb regénye került az olvasók elé, jóllehet ez a szerzőt nem mutatja meg igazi nagyságában, lévén a *Half a Life* egy idősödő, önismétlő író kissé fáradt és kényszeres önvallomása. Hogy miért nem a *Fél élet* folytatásával, a 2004-ben megjelent *Magic Seeds* (Varázsmagvak) című művel, amely a *Fél élet* főszereplőjének, Willie Chandran életének „másik felét” írja le, folytatódott a magyar kiadások sorozata, talán érthető. A *Magic Seeds* ugyanúgy tucatregény, mint a *Fél élet*. Mindkettő az otthontalan, bolyongó posztkoloniális egyén, a szülőföldjétől elidegenedett, hazátlan kozmopolita helykeresését mintázza. Ahogy a *Mr Biswas háza* is éppen úgy példázza az apa fizikai menedéket kereső létállapotát, mint a lelki menedék hiányából megszenvedett elutasítást, akaratlanságot, feleslegességet, porszemnyi mulandóságunkat, a *Fél életben* és a *Magic Seedsben* megjelenített Willie Chandran története is a fizikai és lelki elutasítás légüres terében önazonosságát, ősei kultúráját kereső, magára maradt, magányos hős traumája.

Az otthontalanság vákuum-érzését Naipaul folyamatosan újra és újra körüljárja. A *Mimic Men* semmihez és senkihez nem tartozó és nem köthető, egy londoni panzió ürességében élő, volt karibi politikusának visszaemlékezésében éppúgy ez a központi probléma, mint az *Enigma of Arrival* leginkább bevallottan önéletrajzi háttérű szerzői, narrátori, főszereplői elbeszélésében.

Az életmű formai vonulatától Naipaul két utolsó regénye elüt. Az utóbbi húsz év munkáival ellentétben, amelyek fokozatosan közeledtek az irodalmi műfajokat szándékosan egybemosó ábrázolásmód felé (*Ways of the World*, *Finding the Centre*, *Reading and Writing*), a *Fél élet* és a *Magic Seeds* hagyományos fikció. Épp ezért fordításban könnyebben megragadható, a külföldi olvasó számára kevésbé kultúrkörfüggő, míg Naipaul eddig le nem fordított regényei jobbára lábjegyzetekkel megterhelten lennének a magyar olvasó számára igazán érthetőek. Valódi dilemma, hogy hozzáférhetőek lesznek-e magyar fordításban valaha egyáltalán, vagy könyörtelenül elszállnak felettük az évek, és a magyar olvasó Naipaulról alkotandó képe csak az eddig megjelent

⁴ New settlements are „going back to bush” (80) „when the crunch comes” (102). Theroux, Paul, *Sir Vidia’s Shadow: A Friendship Across Five Continents*, London, Hamish Hamilton, 1998.

három regényre támaszkodhat, aminél persze a teljes életmű, nemcsak terjedelemben, de világlátásában, filozófiájában, az írói mesterség minőségében is sokkal-sokkal több. Sokat kaphatnánk Naipaulból, ha akadna kiadó, aki vállalná a *Mimic Men*, az *Enigma of Arrival* vagy a *Guerillas* lefordítását és megjelenítését, hogy csak néhány, a magyar olvasó előtt az ismeretlenség homályába vesző regényt említsek (és akkor még az igazán csak esszéregényként jelölhető Naipaul-művekről nem is szóltam), az egyébként igen terjedelmes, többtucatnyi kötetre rúgó Naipaul-életműből.

KOLLÁR KATA